

УДК 7.01:001.81/.82:[001.38:174]

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.03.885>

**НА СТОРОЖІ СЛОВА:
ЧИ ВИЖИВЕ ЖАНР РЕЦЕНЗІЇ
ПІСЛЯ «ГАЛОЧОК У БОКСАХ»?
(Розмисли над двотомником Михайла
Селівачова «Службові роздуми
мистецтвознавця»)**

Олег БОЛЮК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8292-202X>

доктор мистецтвознавства,

член Національної спілки художників України,

Національної спілки архітекторів України,

Наукового товариства Шевченка,

Stowarzyszenia Historyków Sztuki,

International Association of Art at UNESCO,

старший науковий співробітник, Інститут народознавства

НАН України, відділ народного мистецтва,

проспект Свободи, 15, 79000, Львів, Україна,

e-mail: oleh.bolyuk@gmail.com

Актуальність теми зумовлена кризою жанру наукової критики через надмірну бюрократизацію, формалізацію та уніфікацію академічної звітності («проставляння галочок»). *Метою статті* є аналіз та теоретичне осмислення двотомного видання Михайла Селівачова «Службові роздуми мистецтвознавця» як унікального прецеденту ревіталізації та збереження деонтологічних засад жанру рецензії. *Джерельну основу дослідження* становить двотомне видання М. Селівачова «Службові роздуми мистецтвознавця» (вибрані рецензії, відгуки, експертні висновки за період кінця 1990-х — 2020-х років), передмова наукового редактора проф. А. Пучкова, а також архівні матеріали автора рецензії, пов'язані з науковим опонуванням ювіляру. *Методологічною основою роботи*: принципи системного та структурно-функціонального аналізу, текстологічний метод, компаративний підхід, метод мистецтвознавчої деонтології та естетико-контекстуальний аналіз для інтерпретації авторської моделі критики. *Об'єкт дослідження* — масив доробку М. Селівачова, представлений у його фундаментальній двотомній праці. *Предмет дослідження*: жанрові, стилістичні, етико-деонтологічні та архітектонічні особливості рецензій М. Селівачова, художньо-технічні параметри оформлення видання.

Ключові слова: Михайло Селівачов, рецензія, мистецтвознавча деонтологія, наукова етика, академічний дискурс, архітектоніка книги, книжкове оформлення, «Народознавчі зошити».

Oleh BOLYUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8292-202X>

Doctor of Art History,

Member of the National Union of Artists of Ukraine,

the National Union of Architects of Ukraine,

the Shevchenko Scientific Society,

Stowarzyszenie Historyków Sztuki,

the International Association of Art at UNESCO,

Senior Researcher,

Ethnology Institute of the National Academy

of Sciences of Ukraine,

Folk Art Department,

15, Svobody Avenue, 79000 Lviv, Ukraine,

e-mail: oleh.bolyuk@gmail.com

**ON THE GUARD OF THE WORD:
WILL THE REVIEW GENRE SURVIVE AFTER
«CHECKBOX TICKING»?
(Reflections on Mykhailo Selivachov's Two-Volume Work
«Official Reflections of an Art Historian»)**

The *urgency of the topic* is determined by the fact that a visible crisis in the genre of scientific criticism is currently observed in modern humanities due to excessive bureaucratization, formalization, and unification of academic reporting («checkbox ticking»). The *article aims* to analyze and theoretically comprehend Mykhailo Selivachov's two-volume edition, «Official Reflections of an Art Historian» as a unique precedent for the revitalization and preservation of the deontological foundations of the review genre within Ukrainian academic discourse. The *primary source base of the study* consists of M. Selivachov's two-volume work «Official Reflections of an Art Historian» (selected reviews, feedback, and expert conclusions covering the period from the late 1990s to the 2020s), the foreword by scientific editor Prof. A. Puchkov, and the author's personal archival materials related to the scientific opponent activity of the jubilee.

The *methodological basis of the work* is formed by the principles of systemic and structural-functional analysis, the textual method, and the comparative approach. The method of art historical deontology and aesthetic-contextual analysis are additionally applied to interpret the author's model of criticism. The *object of the study* is the entire body of critical and expert work by M. Selivachov, presented in his fundamental two-volume publication. The *subject of the study* encompasses the genre, stylistic, ethical-deontological, and architectonic features of M. Selivachov's reviews, alongside the artistic and technical parameters of the book design.

The *conclusions* summarize that M. Selivachov's reviews represent an independent form of intellectual art and a manifestation of «intellectual midwifery», which contrasts creative thought with official bureaucratism. His practical methodologies (specifically, his «Ten Tips for a Young Reviewer») aimed at fostering a culture of constructive analysis are summarized. The book design (by O. Chervinskyi and A. Budnyk) is analyzed within the context of Jan Tschichold's European classic-modernist typography. M. Selivachov's work is defined as an essential factor in shaping the hierarchy of values in contemporary art history.

Keywords: Mykhailo Selivachov, review, art historical deontology, scientific ethics, academic discourse, book architectonics, book design, «The Ethnology Notebooks».

Коли до рук потрапляє видання такого масштабу, як останній *Magnum opus* Михайла Селівачова [1; 2], мимоволі згадується твір світлої пам'яті Михайла Станкевича про «теорію рами». У наших сучасних реаліях «рама» наукової звітності часто стає вагомішою за саме полотно дослідження. Маємо на увазі нескінченно змінювані вимоги до референсів, уніфікація за англійськими лекалами й інші різновиди бюрократичного «бичу Божого» для тих, хто пнеться зазирнути за «фрамугу» офіціозу науки. Проте Селівачов, як архітектор інтелектуального простору, демонструє нам зворотний процес: його «Службові роздуми» — це текст, який розриває кайдани «суконної мови», повертаючи науці первинну розкіш узгодження розумового та чуттєвого. Тут уже йде на ум Ніцше з його концептом *Gaia Scienza* (*Die fröhliche Wissenschaft*, у перекладі — «веселе знання» або, ближче до прямого смислу, «радісна мудрість» — про єдність середньовічного трубадура, лицаря, вільної духом людини).

Перший том рецензованої праці, відзначений 2024 року Великою срібною медаллю Академії мистецтв України, містить близько ста відгуків на дисертації й автореферати — те, що прийнято називати «кваліфікаційними дослідженнями». У другому томі стільки ж рецензій на книги, періодику, статті, виставкові й освітні програми, реставраційні проекти тощо. Всього ж автор написав за понад пів віку не менше тисячі критичних опусів, які друкувалися в періодиці, збірниках, уміщувалися на сайтах установ, уповноважених розглядати наукові праці на предмет присудження вчених ступенів.

Іншими словами можна сказати — це рефлексії над рефлексіями, рідкісний жанр українського мистецтвознавства, бо наші фахівці здебільшого не надто цікавляться роботами один одного та навіть підводять під це «теоретичну базу». Хронологічні межі об'єктів уваги М. Селівачова в обох книжках — від кінця 1990-х і до 2020-х років. У цей період уже поширювалася комп'ютерна техніка, тексти зберігалися в електронному вигляді, не потребуючи набору чи сканування для публікації. Сподіваймося, колись автор запропонує широкому загалу інтелектуалів і решту зі свого критичного доробку.

Та перед нами не просто зібрання статей, а цілісна архісистема мистецтвознавчої думки, своєрід-

ний ієротопос пам'яті. Автор майстерно «інкрустує» твердь академічного аналізу блискітками особистих вражень, згадує вдячних реципієнтів критики й тих колег, які після його рецензії сердилися та тяжіли від каменю образу. Щоправда, бачимо тут і щире зізнання: «сам я, відданий власним уявленням, які здавалися тоді єдино правильними, теж інколи міг зрозуміти рацію рецензента лише через кілька років» [1, с. 21].

Автори рецензованих ним опусів так само не відразу могли збагнути, читаючи відгук, чи буде кінцевий висновок Селівачова позитивним, оскільки виклад ряснів зауваженнями та бував, скажемо так, полісемантичним. Якщо порахувати наявні в обох томах надто скептичні рецензії, навряд чи вистачить пальців обох рук. Як людина, чії власні наукові тексти не раз проходили крізь «сито» Михайла Романовича, можу засвідчити: його критика — це не засіб самоствердження, а форма інтелектуального акушерства, подібного до сократової маєвтики. Зберігаю в приватному архіві «розмальовки» рецензента (так ми жартома називали кольорові правки), де він нещадно замінював агресивний червоний канцелярит на життєствердну зелену барву живої мови. Таким же надихаючим було й багате інтонаціями та прихованими смислами й сенсами, справді артистичне озвучення ним опонентських відгуків на публічних захистах дисертацій.

Бути критикованим Селівачовим — окремий привілей. Автор двотомника володіє рідкісним даром: бачити в аспірантському чи докторантському тексті передусім не «огріхи», а потенціал «культурного трансферу». Він повсякчас у властивій йому метафоричній манері нагадує, що високий насип бюрократичних вимог не має засипати прокладені рейки для живого руху думки. Власне, ці два томи є доказом того, що рецензування може бути не стільки втручанням, гальмом, як навпаки — інспірацією, коли за справу береться Майстер, якого видно по кожному штриху.

Остання чверть століття в біографії автора тісно пов'язана з університетською кафедрою. Це накладає особливий відбиток на контент видання. Чому Михайлу Селівачову вдалося те, до чого не додумались інші? Бо він органічно поєднав у собі глибину дослідника з прагматикою викладача. Його рецензії — не похапцем накидані чергові банальні фрази,

що їх абсолютно не варто зберігати, навіть у приватному архіві, а цінні й оригінальні майстер-класи з мистецтвознавчої деонтології. Тому природньо й поступово в автора «визрівав задум поділитися досвідом, опублікувати вибране з критичного доробку» [1, с. 21].

Подвійна мета видання формульована так: «репрезентувати панораму сучасних мистецтвознавчих рефлексій (хай обмежену суб'єктивним поглядом) і запропонувати конкретні моделі, зразки, методи й «ходи» при складанні рецензій. Надмета — прищепити молоді смак до критичного конструктивного мислення саме у форматі буденного рецензування. Воно зовсім не є другорядним і менше вартісним жанром наукової творчості, хоч українські гуманітарії зазвичай не люблять писати рецензій. Дехто вважає це невдячною та не шляхетною справою» [1, с. 21—22].

У часи, коли наукове рецензування дедалі частіше перетворюється на механічно-бездушне проставляння «галочок у боксах», цей двотомник виступає потужною альтернативою. Це не епітафія жанру, а його радикальна ревіталізація. Переконаємося: рецензія — не «сопроводіловка» до публікації, а самостійний вид інтелектуального мистецтва. Привертають увагу не без гумору складені «Десять порад молодому рецензенту від автора тисячі рецензій» [1, с. 25—28], зокрема такі:

«Неодмінно читати текст перед тим, як оцінювати його. Рецензувати праці тільки в межах власної компетенції;

Коли просять дати позитивний відгук на недоброякісну продукцію, краще ухилитися, ніж руйнувати науковий імідж <...> запобігти виходу поганої публікації — понад сили й можливості рецензента;

Рецензія має бути читабельною, без штампів і канцеляризмів, загальників і багатослівної наукоподібності, в ідеалі — конгеніальною художнім явищем, які розглянуто в рецензованій праці. Важливо знайти початкову фразу, що задасть інтонацію, приверне увагу. Треба вибудувати смислову інтригу, врівноважити позитив і негатив <...>. Не ухиляйтесь ані у вихваляння, ані в лайку, навіть якщо рецензований твір на те заслуговує;

Уникайте небезпеки принизити й образити автора. Навпаки, рецензія, навіть найкритичніша, має дати імпульс автору працювати й далі, тільки з біль-

шим завзяттям, але в жодному разі не зневірюватися й опускати руки;

Щоб уникнути менторського нагромадження зауважень наприкінці відгуку, вже у початковій констатуючій частині вживайте такий паттерн: ім'ярек слушно відзначає те і те, хоча ...; логічно проакцентовано те й те, водночас ...; справедливо віддаючи данину тому й тому, ім'яреку варто було не випускати з поля зору також і ... — в такому ключі можна подати чимало зауваг, уникаючи зверхнього прямолінійно-повчального тону;

Понад те, якщо рецензенту доводиться відзначати забагато негативу в загалом сумлінній роботі, можна деякі з докорів упакувати в зовні позитивну обгортку — такий собі компроміс у стилі «сапієнт сат» («розумному достатньо»). Навчився цьому в Мирослава Володимировича Поповича;

Відгук із негативним висновком писати важче й довше, ніж найкритичніший позитивний. Тут уже не допоможе баланс плюсів і мінусів. Негативна рецензія зазвичай піддається сумніву, опротестовується, тому формулювати її положення, зауваження й висновки доводиться з максимальною обачністю, знаходячи неспростовні аргументи власної правоти. Та й вони подеколи мотивовані надмірною принциповістю, роздратуванням або неусвідомленою заздрістю. Маємо чимало подібних прикладів у минулому стосовно, наприклад, класичних книг таких корифеїв, як Григорій Павлуцький або Федір Шміт».

У передмові наукового редактора видання проф. Андрій Пучков [1, с. 17—20] констатував, з одного боку, «умовність розподілу праць за певними гуманітарними спеціальностями», з другого боку — дивовижно універсальні знання нашого рецензента

й авторську манеру опонування, не схожу на інших. «Принципове людинолюбство» ставить Селівачова в ряд учених, які добре розуміють, чого дисертантові вартує написаний рядок, якщо той не халтурник і прагне бути справжнім. «Невисловлене у відзиві — чи не бажання зглянутися навіть на недбайливого? У цьому томі, — продовжує А. Пучков, — як на мене, зяяння між критичними словами вміщують більше смислів, ніж сказане. От уже точно: ці відзиви слід читати між рядками. Для «між рядків» їх інколи й було написано.

Наш опонент намагається за допомогою оцінного тексту знайти в опонованому матеріалі *справжню* людську зацікавленість, *справжнє* людське значення того, чим займається дослідник. І відчуває чужу фальш як власний біль. Чужа халтура викликає в нього больовий синдром; неохайність тексту, некоректність слововжитку заважають «думати далі» <...>. Селівачов ніби прагне дописати за автора так, як хотів би прочитати у власній книзі» [1, с. 18].

Професор А. Пучков доволі влучно нарік автора «доброзичливим дегустатором». Варто розвинути цю промовисту метафору. Смакова дегустація — це тільки первинний аналіз інгредієнтів, або свого роду «органолептика тексту». Наступний щабель сомельє — то вже «конструктор контекстів», який «подає» локальне явище так, аби воно заграло всіма барвами світового терруару. Власне, цей терруар є живим ґрунтом, на якому виростає справжня наука. Хоча подекуди він одночасно є терраріумом, де в тісноті академічних ієрархій шиплять і звиваються різноманітні плазуни.

Вершиною піраміди є іпостась Арбітра Смаку (Arbiter Elegantiae). Тут ми виходимо на рівень ві-

трувіанської тріади, де «службовість» роздумів переплавляється у золото канону:

Дегустатор — це Міцність (Firmitas): надійність фахового знання.

Сомельє — це Корисність (Utilitas): влучність контекстуального подання.

Арбітр — це Краса (Venustas): найвища гармонія смислу й форми.

Михайло Селівачов примудряється зберігати дистанцію Арбітра. Його «Службові роздуми» — відчинене вікно, крізь яке до задушливого простору вривається озон вільної думки, не обтяженої «митом» за «публікаційну активність». Це — Альфа й Омега рецензованої праці. Автор не просто «опонує», він встановлює ієрархію цінностей у просторі Таїнства Слова.

Назва «Службові роздуми» може ввести в оману лише того, хто звик до «кучерявостей» беззмістовного теоретизування. Тут «службове» походить не від казенної «служби», а від «служіння» музам — даруйте за старомодний пафос. Мова М. Селівачова жива, вона дихає, клекоче, вона іноді колюча, але ніколи не монотонна, зверхньо-менторська.

Це видання — підсумок десятиліть напруженої праці. Тут кожен текст є вивіреном елементом загальної конструкції українського культурного буття, що вистояла під тиском часу й обставин. Михайло Селівачов подарував нам не просто «збірку відгуків», а дзеркало, в якому наше мистецтвознавство може бачити своє справжнє, не уніфіковане обличчя. Поки існують такі «службові роздуми», наше Слово стоятиме на сторожі високого Смыслу та чутливого Сенсу.

Стримано-благородний дизайн двотомника суголосний контенту видання. Олександр Червінський запроєктував його відповідно до засад свого улюбленого типографа Яна Чихольда, творця панівного в Європі ХХ століття модерністсько-класичного напрямку, що відзначається гармонією та зручністю читання. Видовжений формат книжок 60 x 90 1/16 (145 x 215 мм) узгоджений із елегантно-розрідженою гарнітурою Warnock Pro та гострими дашками її літер «Л» і «Д». Великі поля ніби заохочують читача поставити на них інскрипти, позначки, примітки. Приваблює гама теплих теракотових тонів, які вибрані для обкладинки, форзаців, капталу та лясе.

Це видання стало лебединою піснею автора книжкового оформлення. Він помер у той же день, коли здав свою працю до друкарні. Тому на авантитулі першого тому вміщена присвята: «Пам'яті Олександра Сергійовича Червінського (1974—2023), видатного творця та художнього редактора сучасної мистецької книги, її вдумливого дизайнера й архітектора, члена нашої редакційної колегії, який відійшов у засвіти, коли завершив проєктувати це видання 24 листопада 2023 року». Його задум завершував автор обкладинок Андрій Вікторович Будник.

На закінчення рецензії побажаймо здоров'я на многая літа всім учасникам цього незвичайного проєкту, в першу чергу Михайлові Романовичу Селівачову, багаторічному авторові «Народознавчих зошитів», який відзначає цього року свій 80-й день народження. Зичимо Ювіляру нових щедрих ужинок у скарбницю рідної культури.

Nota Bene: Рецензію підготовлено в експериментальному діалозі автора з інтелектуальною мовною

моделлю «Полідевкт» на базі Gemini. Цей досвід «цифрової співпраці» розглядаю як ще одну форму ревіталізації жанру та відповідь на виклики технологічної епохи. Участь ІІІ полягала у структуруванні архівних даних і стилістичній обробці тексту. Концептуальний задум, остаточна редакція й арбітраж смислів належать Олегові Болюку.

1. Селівачов М. *Службові роздуми мистецтвознавця. Частина перша: Відблиски дисертацій у відгуках опонента*. Нью-Йорк: Алмаз, 2023. 592 с.
2. Селівачов М. *Службові роздуми мистецтвознавця. Частина друга: Вибрані рецензії на книги, періодику, статті й інше*. Нью-Йорк: Алмаз, 2024. 600 с.

REFERENCES

- Selivachov, M. (2023). *Official Reflections of an Art Historian. Part One: Reflections of Dissertations in the Opponent's Feedback*. New York: Almaz [in Ukrainian].
- Selivachov, M. (2024). *Official Reflections of an Art Historian. Part Two: Selected Reviews of Books, Periodicals, Articles, and Other*. New York: Almaz [in Ukrainian].